

NARODOWE SIŁY REZERWOWE JAKO GRUPA DYSPOZYCYJNA

Wprowadzenie ogólne z socjologii grup dyspozycyjnych

Zagrożenia dla ludzkości istniały zawsze, przy czym wraz z rozwojem społeczeństw jedne zanikały lub traciły na znaczeniu, inne powstawały i nabierały znaczenia. Występujące współcześnie zjawisko globalizacji przynosi ze sobą w stosunkach międzynarodowych ale i wewnętrznych zarówno nowe szanse jak i zagrożenia. Z jednej strony przyczynia się ono do rozwoju gospodarczego oraz obniżenia barier kulturowych, demokratyzacji życia społecznego i wzrostu poczucia bezpieczeństwa. Natomiast z drugiej strony globalizacja prowadzi do umiędzynarodowienia kryzysów wewnętrznych, presji konkurencji światowej, rozłamu między elitami a społeczeństwem - zubożenia niektórych warstw społecznych, osłabienia poparcia społecznego dla przeprowadzania reform państwowych w młodych demokracjach¹.

Zdolność do definiowania, przeciwdziałania, eliminacji, a także do usuwania ewentualnych skutków wszelkich zagrożeń, stanowi podstawowe zadanie zintegrowanego systemu bezpieczeństwa państwa. W systemie bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (RP) są następujące elementy: podsystem kierowania, podsystemy wykonawcze, a także System Obrony Państwa (SOP). Podsystemy wykonawcze systemu bezpieczeństwa narodowego dzielą się na podsystem militarny, paramilitarny i cywilny. Realizacja bezpośrednich działań eliminujących zagrożenia należy do szczególnego rodzaju grup społecznych, którymi są grupy dyspozycyjne. Tworzone są one we wszystkich systemach społecznych, istniejących po to, by przeciwdziałać wszelkim zagrożeniom życia ludzkiego.

Sprecyzowanie znaczenia grupy dyspozycyjnej, wymaga zdefiniowania słowa dyspozycyjność. Pochodzi ono bowiem od łacińskiego *dispositio*, które oznacza rozporządzenie, zarządzenie, polecenie. Dyspozycyjność oznacza nic innego jak możliwość dysponowania czymś lub kimś. Ma ona również dwa sposoby rozumie-

* Zakład Socjologii Grup Dyspozycyjnych w Instytucie Socjologii, Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego

¹ A. Podolski, *Zagrożenia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] Biuletyn Informacyjny Zarządu Okręgu Towarzystwa Wiedzy Obronnej we Wrocławiu nr 18/2011, s. 7.

nia: szerokie oraz wąskie. Dyspozycyjność w szerokim tego słowa znaczeniu, łączy się z ogólnie przyjętym nastawieniem do typowych działań, dla których utworzono daną strukturę². Z kolei wąskie znaczenie dyspozycyjności określa rodzaj pełnionej interwencji na przykład pod względem szybkości czy sposobu działania. Grupy dyspozycyjne są zatem takimi strukturami społecznymi, o których dyspozycyjności możemy mówić w wąskim znaczeniu ze względu na ich wyspecjalizowany i specyficzny charakter działań w stosunkowo ograniczonym zakresie³.

Rozwój i przemiany jakie zachodzą na przestrzeni ostatnich lat we wszystkich grupach dyspozycyjnych społeczeństwa, dały początek nowej subdyscyplinie, czyli socjologii grup dyspozycyjnych. Jest to dziedzina socjologii o zorganizowanych strukturach przygotowanych do szybkiego reagowania, które są tworzone w militarnych, paramilitarnych lub cywilnych systemach w celu wykonywania szczególnych funkcji związanych z zapobieganiem różnym niebezpieczeństwom zagrażającym różnym społecznościom lub społeczeństwu i zasobom danego kraju wraz z przezwyciężaniem takich niebezpieczeństw⁴.

Przedmiotem badań tej subdyscypliny socjologii są m.in. takie problemy jak: wskazanie różnic pomiędzy różnymi grupami dyspozycyjnymi, społeczne aspekty procesów rekrutacji do poszczególnych grup dyspozycyjnych, więzi społeczne powstające w grupach dyspozycyjnych, a także zagadnienia związane z aktualnymi zagrożeniami pojawiającymi się m.in. w podsystemach ekonomicznych, politycznych, ekologicznych. Wszelkie badania realizowane w zakresie socjologii grup dyspozycyjnych są specyficzne w porównaniu z pozostałymi badaniami społecznymi. Wiąże się to przede wszystkim z dostępem do informacji dotyczących szczegółowych działań poszczególnych grup dyspozycyjnych. Dostęp ten jest utrudniony ze względu na sferę jawności, poufności lub tajności, obowiązującej w poszczególnych systemach⁵. Pozyskiwanie przez badacza informacji tajnych jest ograniczone, a także wymaga uzyskiwania szczególnych zezwoleń.

Działalność grup dyspozycyjnych oceniana jest poprzez ich społeczną skuteczność. Fakt ten wymaga od nich ciągłego rozwoju, doskonalenia, a także przeobrażeń aktualnych struktur organizacyjnych. Grupy dyspozycyjne powinny mieć profesjonalny charakter, zapewniający skuteczną realizację ich wyspecjalizowanych funkcji zawartych w założeniach systemu bezpieczeństwa państwa. Ponadto funkcjonują one we wspomnianych wcześniej podsystemach bezpieczeństwa państwa, dzieląc się

² J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wyd. UW, Wrocław 2012, s. 39.

³ *Ibidem*, s. 40.

⁴ *Ibidem*, s. 42.

⁵ *Ibidem*, s. 43.

na: militarne grupy dyspozycyjne, paramilitarne grupy dyspozycyjne, cywilne grupy dyspozycyjne oraz ochotnicze grupy dyspozycyjne. Przedstawiona typologia grup dyspozycyjnych pozwala określić ich funkcje wynikające z zajmowanego miejsca w systemie bezpieczeństwa, systemu organizacji, a także zakres działań podejmowanych na rzecz eliminacji powstających zagrożeń.

Analiza grup dyspozycyjnych w kontekście badań socjologii grup dyspozycyjnych wymaga przede wszystkim ich właściwej identyfikacji w odniesieniu do systemu społecznego w jakim funkcjonują, a także syntezy wszelkich dokumentów legislacyjnych, regulujących ich funkcjonowanie. Badanie dyspozycyjności członków konkretnych grup dotyka więc sfery profesjonalizmu, a głównym przejawem dyspozycyjności jest funkcja, jaką pełnią w przeciwdziałaniu i zwalczaniu skutków zagrożeń⁶.

Geneza wojsk rezerwowych

Doświadczenia z okresu I. i II. wojny światowej przekonały polityków i wojskowych, że zagrożenia militarne są groźne dla bezpieczeństwa państwa. Paradoksalnie utrzymanie pokoju i zapobieżenie wybuchowi kolejnej wojny światowej oparte było na strachu, wyścigu zbrojeń i zachowaniu równowagi sił między blokami militarnymi Wschodu i Zachodu⁷.

Należy się zgodzić z twierdzeniem J. Babuli, iż potoczne myślenie, że armia zawodowa w obecnej sytuacji jest jedynym i koniecznym rozwiązaniem jest błędne. Trzeba natomiast uznać, że jest to jeden z możliwych sposobów rozwiązania problemu organizacji sił zbrojnych czasu pokoju. Dyskusja nad tym problemem dotyczyła wielu aspektów. Nie była ona prosta, ścierały się różne poglądy i koncepcje. Bowiern przygotowanie i gromadzenie rezerw osobowych jest jednym z najważniejszych przedsięwzięć realizowanym przez armie wielu krajów Europy i świata. W większości z nich głównym źródłem rezerw osobowych są byli żołnierze zawodowi, mający określone doświadczenie zdobyte w trakcie służby i przygotowanie profesjonalne uzyskane w uczelniach wojskowych różnych szczebli. Należy podkreślić, że sposób przygotowania rezerw osobowych w poszczególnych krajach ma swoją specyfikę. Wynika ona między innymi z:

- doktryny obronnej;
- możliwości ekonomicznych poszczególnych państw;
- tradycji i patriotyzmu społeczeństwa;

⁶ *Ibidem*, s. 41.

⁷ A. Podolski, *Zagrożenia...*, *op. cit.*, s. 7.

- z umiejętności zabezpieczenia interesów państwa przez ugrupowania nim rządzące (w tym stanowienia i konsekwentnego egzekwowania prawa)⁸.

Tworzenie zasobów rezerw osobowych nie jest jednak zjawiskiem abstrakcyjnym. Profesjonalne zasoby rezerwowe w postaci Gwardii Narodowej już od dziesięcioleci posiada Kanada i Stany Zjednoczone. Żołnierze pełniący ten rodzaj służby mają za zadanie pomagać pozostałym grupom dyspozycyjnym np.: przy usuwaniu skutków powodzi, huraganów, a także przy patrolowaniu granic państwa. Członkowie Gwardii Narodowej biorą czynny udział w misjach stabilizacyjnych (Irak, Afganistan). Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż liczebność żołnierzy służby czynnej w USA odpowiada liczebności osobowych rezerw. Rozpatrując problematykę wojsk rezerwowych trzeba zachować świadomość, iż żadne państwo na terenie Europy nie jest w stanie, ani nie utrzymuje armii w czasie pokoju, w stanie liczebnym przewidywanym na czas zagrożenia. Z kolei w Wielkiej Brytanii siły rezerwowe stanowią nieodłączną część sił zbrojnych. Zasadniczym aktem prawnym w tej sprawie jest ustawa „The Reserve Act” (RFA 1996), która weszła w życie 1.04.1997 roku. Dokument ten normuje całość problematyki służby w rezerwie oraz określa prawa i obowiązki żołnierzy rezerwy, a także ich pracodawców⁹. Głównym celem funkcjonowania rezerw w Wielkiej Brytanii jest wsparcie wojsk regularnych w działaniach na terenie kraju, a także poza nim. Analiza literatury przedmiotu wykazuje ponadto, że cechą wspólną rezerw osobowych wojsk wielu krajów Europy jest przede wszystkim dążenie do zmniejszenia liczebności sił zbrojnych podczas pokoju, przy równoczesnym zwiększeniu znaczenia rezerw osobowych.

Podstawy legislacyjne powstania Narodowych Sił Rezerwowych

Analiza współczesnego środowiska bezpieczeństwa, wykluczająca zagrożenie wojną powszechną, obserwacja działań wielu krajów takich jak: USA, Wielka Brytania, Dania, Holandia, a także możliwość uzyskania oszczędności finansowych, spowodowały powstanie koncepcji utworzenia w Polsce Narodowych Sił Rezerwowych. Koncepcja ta jest nierozzerwalnie związana z przyjęciem *Programu profesjonalizacji Sił Zbrojnych na lata 2008–2011*. Przyjęty w ww. programie projekt profesjonalizacji oznacza proces jakościowej transformacji zasadniczych dziedzin

⁸ K. Nowacki, *Geneza powstania Narodowych Sił Rezerwowych* [w:] Biuletyn Informacyjny Zarządu Okręgu Towarzystwa Wiedzy Obronnej we Wrocławiu nr 18/2011, s. 38.

⁹ *Ibidem*, s. 38.

funkcjonalnych SZ RP¹⁰. Wprowadzenie *Programu* miało na celu przyczynić się do oszczędności finansowych państwa, a także stworzyć możliwości, by Siły Zbrojne RP mogły w pełni realizować funkcje konstytucyjne, a przede wszystkim zobowiązania sojusznicze. Podstawowym warunkiem sprawnego przeprowadzenia *Programu* było wcześniejsze wprowadzenie zmian legislacyjnych. Niezbędne zmiany objęły: trzy nowelizacje ustawy o powszechnym obowiązku obrony RP, dwie o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych, a także zmianę ustawy o zakwaterowaniu sił zbrojnych oraz nową ustawę o dyscyplinie wojskowej¹¹. Najważniejszą zmianą było zrezygnowanie z armii z poboru na rzecz armii z wyboru. Zasadnicza służba wojskowa generowała przede wszystkim olbrzymie nakłady finansowe związane z zakwaterowaniem, wyżywieniem, a także innymi potrzebami socjalno - bytowymi. W myśl analizowanego *Programu*, profesjonalizacja Sił Zbrojnych RP w kontekście Narodowych Sił Rezerwowych oznacza oparcie zasadniczego uzupełnienia Sił Zbrojnych RP o dobrowolne rodzaje czynnej służby wojskowej, do których będzie należała służba wojskowa rezerwy pełniona w ramach Narodowych Sił Rezerwowych¹².

Program profesjonalizacji Sił Zbrojnych RP zawiera główne postanowienia o przeznaczeniu i funkcjonowaniu Narodowych Sił Rezerwowych. Głównym aktem prawnym regulującym służbę w NSR jest ustawa z 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej W myśl tej ustawy oraz innych dokumentów normatywnych zasoby osobowe rezerwy miały składać się z żołnierzy, którzy pełnili wcześniej służbę w jednostkach wojskowych przewidywanych do uzupełnienia przez rezerwistów, a także innych ochotników zamieszkujących w danym regionie, pod warunkiem, że odbyli służbę wojskową. Organy zarządzające liczyły bowiem na żołnierzy, którzy odeszli do cywila w ostatnich latach, zwłaszcza w końcu czerwca 2009 roku. Pośród piętnastu tysięcy żołnierzy zwolnionych wtedy ze służby było wielu ochotników, którzy chcieli związać się zawodowo z Wojskiem Polskim (WP). Uważano wówczas także, iż do NSR werbowano by również specjalistów, dla których przeszkolenie przed wyjazdem do służby poza krajem nie jest konieczne (np. tłumacze, archeologowie). Powoływano by ich do jednostek wojskowych tuż przed wyjazdem na misję, a po powrocie do kraju - zwalniano. Zasadniczy trzon sił rezerwy mieli stanowić żołnierze, będący zapleczem kadrowym dla jednostek wysokiej gotowości. Rezerwiści, zajmujący czasowo stanowiska funkcyjnych skierowanych do innych zadań, zapewniłoby jednostce wojskowej gotowość bojową. Sądzono, że po pewnym upływie czasu przygotowywaliby się do służby z jednostką

¹⁰ <http://www.wojsko-polskie.pl/sily-zbrojne-rp/14279,profesjonalizacja-sil-zbrojnych-rp-w-pytaniach-i-odpowiedziach.html> [pobrano 25.06.2013].

¹¹ B. Klich, *Czas przełomu*, „Polska Zbrojna”, Suplement Profesjonalizacji 2010, s. 6.

¹² K. Nowacki, *Geneza...*, *op. cit.*, s. 43.

poza krajem, zamieniając niektóre stany osobowe pododdziałów skierowanych na misje zagraniczne. Z tych zamiarów zrezygnowano, gdyż ze względów oszczędnościowych zawieszono nabór do służby nadterminowej oraz do korpusu szeregowych zawodowych¹³. Nabór do służby w Narodowych Siłach Rezerwowych otwiera również możliwości dla cywilnych ochotników. Zobligowani są oni do pozytywnego zaliczenia czteromiesięcznego szkolenia przygotowawczego. Po zaliczeniu wszystkich niezbędnych egzaminów i komisji lekarskich, kandydat na żołnierza rezerwy ma możliwość podpisania kontraktu na okres od 2 do 6 lat, po którym otrzymuje kartę przydziału kryzysowego.

Skuteczna realizacja koncepcyjnie założonych funkcji, a także zapewnienie odpowiedniej liczebności rezerw, wymagała stworzenia systemu motywacyjnego dla kandydatów, ich pracodawców, a także wszelkich regulacji prawnych chroniących stosunek pracy żołnierzy rezerw. Do najważniejszych czynników motywacyjnych zalicza się:

- ochronę uprawnień pracowniczych: żołnierz rezerwy posiadający przydział kryzysowy nie może zostać zwolniony przez swojego pracodawcę;
- pomoc edukacyjna: żołnierz może ubiegać się o dofinansowanie w przypadku podejmowania studiów, kursów;
- świadczenia zdrowotne;
- należności finansowe: za każdy dzień służby żołnierz otrzymuje uposażenie, za pozytywne ukończenie ćwiczeń wojskowych żołnierz rezerwy otrzymuje nagrodę pieniężną¹⁴.

Wśród korzyści jakie mogą uzyskać pracodawcy wymienia się głównie fakt, że żołnierz rezerwy wszelkie szkolenia realizuje na koszt wojska, a zdobyte kwalifikacje i umiejętności stanowiąc mogą kapitał wykorzystywany w macierzystej instytucji pracy. Ponadto pracodawca ma prawo ubiegać się o finansowe rekompensaty związane z nieobecnością pracownika - żołnierza.

Przedstawione uwarunkowania prawne dotyczące podstaw funkcjonowania Narodowych Sił Rezerwowych miały zapewnić, że początkowo, tj. na koniec 2010 r., NSR będą liczyły do 10 tys. żołnierzy rezerwy. W roku 2011 nastąpi wzrost ich liczebności tak, aby na koniec tego roku osiągnąć poziom do 20 tys. żołnierzy¹⁵. W rzeczywistości stanu tego nie udało się osiągnąć, świadczą o tym dane zawarte

¹³ W. Tkaczew, *Miejsce Narodowych Sił Rezerwowych w Wojsku Polskim*, [w:] Biuletyn Informacyjny Zarządu Okręgu Towarzystwa Wiedzy Obronnej we Wrocławiu nr 18/2011, s. 46.

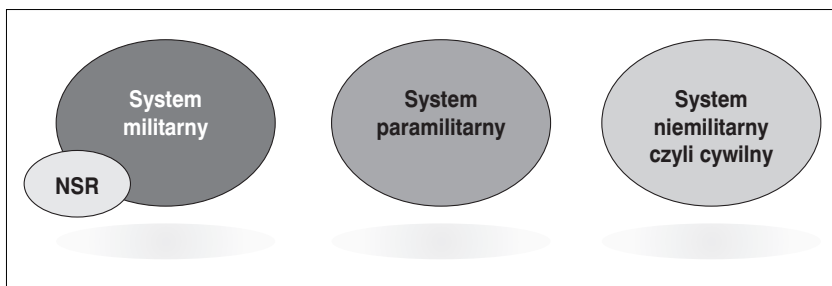
¹⁴ http://www.kalisz.wku.wp.mil.pl/files/kalisz/file/Narodowe_Sily_Rezerwowe_Vademecum.pdf [pobrano: 25.06. 2013].

¹⁵ http://www.kalisz.wku.wp.mil.pl/files/kalisz/file/Narodowe_Sily_Rezerwowe_Vademecum.pdf [pobrano: 25.06. 2013].

w raporcie Najwyższej Izby Kontroli z roku 2011, ilustrujące że, do 30 kwietnia 2011 r. przydziały kryzysowe nadano 7.173 żołnierzom, tj. 36% planu; do 30 czerwca 2011 r. – 9440 żołnierzom (47%) i do 30 grudnia 2011r. – 13.395 żołnierzom (67%)¹⁶. Uzawodowienie Wojska Polskiego oraz postępujący jego proces implikuje przeobrażenia w systemie mobilizacyjnym i systemie gromadzenia rezerw¹⁷. Zbieranie wszelkich doświadczeń z zakresu funkcjonowania Narodowych Sił Rezerwowych stanowić będzie podstawę do weryfikacji przyjętych założeń koncepcyjnych, a także wdrażania nowych efektywniejszych rozwiązań w Polsce.

Narodowe Siły Rezerwowe jako grupa dyspozycyjna

Omówione wcześniej rodzaje grup dyspozycyjnych wynikają z uwarunkowań zawodowych wybranych grup, a także z aktywności przejawiającej się w działaniach eliminujących zagrożenia. Pomimo niedoskonałości pojawiających się w systemie legislacyjnym i wykonawczym *Programu profesjonalizacji*, Narodowe Siły Rezerwowe są grupą dyspozycyjną funkcjonującą w systemie militarnym bezpieczeństwa państwa w szerokim rozumieniu tego słowa. Jak zostało wcześniej wspomniane znaczenie szerokie oznacza jedynie ogólne nastawienie do działań typowych, dla których określona struktura została utworzona. Zgodnie z przyjętą Strategią Obronności RP Narodowe Siły Rezerwowe stanowią wzmocnienie potencjału wojsk operacyjnych i wojsk wsparcia¹⁸, co prezentuje graficznie poniższy rysunek.

Rysunek 1. Miejsce NSR w systemie bezpieczeństwa państwa

¹⁶ <http://www.nik.gov.pl/plik/id,3650,vp,4648.pdf> [pobrano: 25.06.2013].

¹⁷ W. Tkaczew, *Miejsce...*, op. cit., s. 47.

¹⁸ Strategia Obronności Rzeczypospolitej Polskiej, Strategia sektorowa do Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, s. 20.

Podsystem militarny w systemach bezpieczeństwa wszystkich krajów świata, składa się z grup dyspozycyjnych o największej liczebności. Wynika to z realizacji wewnętrznych i zewnętrznych funkcji państwa, wiążących się z ochroną suwerenności. Gotowość do realizacji zadań wyznaczonych przez system obronny musi być zachowywana nieustannie, jednak w czasie wolnym od napięć i ewentualnych zagrożeń istnieje jedynie potrzeba monitorowania sytuacji geopolitycznej. W sytuacji braku zagrożenia realnym konfliktem zbrojnym, siły zbrojne posiadają wydzielone jednostki, czyli grupy dyspozycyjne, zdolne do natychmiastowego oraz skutecznego przeciwdziałania potencjalnym i aktualnym zagrożeniom¹⁹.

Głównym celem funkcjonowania militarnych grup dyspozycyjnych jest szeroko rozumiana obrona suwerenności państwa²⁰, a w przypadku Narodowych Sił Rezerwowych ich funkcje obejmują również zdolność do reagowania w sytuacjach kryzysowych. Pozostałe czynniki przemawiające za uznaniem NSR za grupę dyspozycyjną podsystemu militarnego, w szerokim tego słowa znaczeniu obejmują fakt przygotowywania jej członków do gotowości poświęcenia życia lub zdrowia podczas pełnionej służby. Żołnierz rezerwy decydujący się na podpisanie kontraktu musi być świadom, że w przypadku mobilizacji i działań zbrojnych może zginąć. Świadomość, a także gotowość do poświęceń powinna być cechą obecną wśród żołnierzy rezerwy od początku podjęcia służby. Ponadto Narodowe Siły Rezerwowe są formacją uzbrojoną, w pełni umundurowaną. Sposób odbywania służby przygotowawczej oraz późniejszych ćwiczeń rotacyjnych odpowiada codziennemu funkcjonowaniu żołnierzy zawodowej służby wojskowej.

W myśl omawianego wcześniej *Programu profesjonalizacji Narodowe Siły Rezerwowe* jako grupa dyspozycyjna podsystemu militarnego państwa podlegają wszelkim rygorom administracyjnym związanym z uzawodowieniem czynnych sił zbrojnych. Formacje zbrojne powinny przede wszystkim posiadać elitarny charakter, niezależnie od tego w jaki sposób zasilano ich szeregi. W przypadku żołnierzy rezerwy, nie powinien mieć znaczenia fakt czy stanowią oni zasoby osobowe zgromadzone z poboru, czy też są oni cywilnymi ochotnikami po służbie przygotowawczej. Elitarność oraz prestiż tej grupy dyspozycyjnej powinny wynikać z wartości bojowych jakie reprezentują i respektują, a także z osobistych predyspozycji oraz kompetencji jej członków. Wysoki poziom uzawodowienia to nie tylko odpowiednia rekrutacja i selekcja, ale również umiejętność samodoskonalenia posiadanych umiejętności i kompetencji. Żołnierze Narodowych Sił Rezerwowych, podobnie jak żołnierze zawodowi powinni doskonalić posiadane umiejętności, w odniesieniu do sytuacji zagrożenia. Członkowie omawianej grupy dyspozycyjnej powinni posiadać

¹⁹ J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne...*, op. cit., s. 63.

²⁰ J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne...*, op. cit., s. 52.

być zdolni do współdziałania w grupie. Oznacza to, że każdy żołnierz rezerwy musi znać swoje miejsce w strukturze wojska i związane z nim funkcje. Stan pełnego, profesjonalnego funkcjonowania grupy dyspozycyjnej systemu militarnego jaką są NSR, jest niezmiernie istotnym elementem ich działań. Umiejętność ta może w sytuacji kryzysowej decydować o powodzeniu i skuteczności prowadzonej akcji. Można wysunąć stwierdzenie, że podnoszenie osobistych kwalifikacji zawodowych wśród żołnierzy rezerwy ma wpływ na sprawność całych rezerw systemu bezpieczeństwa państwa.

Narodowe Siły Rezerwowe są więc grupą dyspozycyjną w szerokim znaczeniu pojęcia dyspozycyjności. Ponieważ z założenia spełniają przyjęte do wykonania funkcje oraz działania na rzecz bezpieczeństwa Polski. Nie obejmuje ich natomiast wąskie znaczenie dyspozycyjności, związane z wyspecjalizowanym charakterem, szybkością i intensywnością działania na współczesnym polu walki.

Bibliografia

- Klich B., *Czas przelomu*, „Polska Zbrojna”, Suplement Profesjonalizacja Wojska Polskiego, 2010.
- Maciejewski J., *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wyd. UW, Wrocław 2012.
- Nowacki K., *Geneza powstania Narodowych Sił Rezerwowych* [w:] Biuletyn Informacyjny Zarządu Okręgu Towarzystwa Wiedzy Obronnej we Wrocławiu nr 18/2011.
- Podolski A., *Zagrożenia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] Biuletyn Informacyjny Zarządu Okręgu Towarzystwa Wiedzy Obronnej we Wrocławiu nr 18/2011.
- Strategia Obronności Rzeczypospolitej Polskiej, Strategia sektorowa do Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2009.
- Tkaczew W., *Miejsce Narodowych Sił Rezerwowych w Wojsku Polskim*, [w:] Biuletyn Informacyjny Zarządu Okręgu Towarzystwa Wiedzy Obronnej we Wrocławiu nr 18/2011. http://www.kalisz.wku.wp.mil.pl/files/kalisz/file/Narodowe_Sily_Rezerwowe_Vademecum.pdf.
- <http://www.nik.gov.pl/plik/id,3650,vp,4648.pdf>.